

Ritsu rehemaja katuseharja uuendamise planeerimisest Eesti Vabaõhumuuseumis

Kadi Jentson

Eesti Vabaõhumuuseumis (EVM) asub metsaserval pisike Ritsu rehetare. Hoone, mida külastajatele ei ole kunagi avatud, toodi muuseumisse 1966. aastal samanimelisest popsitalust Võrtsjärve lähedal asuvast Tinnikuru külast, mis ajalooliselt on olnud jagatud Paistu ja Tarvastu kihelkondade vahel. Rehetare ajaloo ja konstruktsioonide kohta koostas etnograafilise kirjelduse EVM EA 43 Gea Troska. Selle järgi on hoone ehitatud 1860. aastatel. Ehitusaega silmas pidades jäeti muuseumis Ritsu rehetare restaureerimisel ära korsten ja hiljem ehitatud talliosa ning 1938. aastast pärinev laastukatus asendati rookatusega.

2025. aasta alguses tõusis päevakorda Ritsu rehetare katuseharja uuendamine. Museaalhoonete restaureerimist planeerides lähtutakse hoone kohta olemas olevast infost ning võimalusel püütakse näidata Eestis leidunud arhitektuurset mitmekesisust. Kirjanduse andmetel olid 19. sajandi lõpus Lõuna-Eestis levinud peamiselt õlgkatused (Viires 1962: 109), ehkki nende kasutamine vähenes pidevalt. Kui 1881. aastal oli Viljandimaal õlgkatuseid 75–80% hoonetest (ERM EJ 256:1), siis 1922. aastaks oli Tarvastu kihelkonna õlgkatustega elamute osakaal langenud alla 30% ning Paistu kihelkonnas kohati isegi alla 20% (ERM EJ 256:7).

Kuna Ritsu rehetare algse õlgkatuse täpne ilme pole teada, tuli eeskujusid otsida säilinud allikatest. Otsingut Eesti Muuseumide Veebivärvavas (MuIS) eri piirkondade ja fotograafide järgi oli otstarbekas kitsendada perioodile enne 1960. aastat, kuna sellest ajast alates kasvab ülesvõtete hulk märkimisväärselt ning tõenäosus leida fotodelt viimaseid säilinud õlgkatuseid on pigem väike.

Paistu kihelkonnast ei õnnestunud leida ühtegi õlgkatuse fotot ega joonist, kuid Tarvastu vaateid on 1912. aastal jäädvustanud Johannes Pääsuke, kelle tehtud fotod on Eesti Rahva Muuseumi (ERM) kogudes. Nende hulgas on fotod kolmest õlgkatustega talukompleksist: Ojapera talu Jakobimõisa külas (foto 1 ja ERM Fk 213:105) ning Nälgu (foto 2) ja Matsimärdi talud (foto 3) Kivilõppe külas. Talud asusid Ritsu popsitalust vastavalt 6, 10 ja 11 km kaugusel.

Foto 1. Ojapera talu Jakobimõisa külas Tarvastu vallas Viljandimaal. Katuseharjal on jälgitav üle harja kinnitatud ölekubude rütm. Talu asub 6 km kaugusel Ritsu popsitalust.

Foto Johannes Pääsuke, 1912. ERM Fk 213:106.

Tavapäraselt kinnitati katuseharjal harjaga paralleelne lahtine õlg või roog üle harja asetatud roikapaaride ehk harjamalkadega. Vanadelt fotodelt ja joonistelt ilmneb, et Lõuna-Eestis hoonete puhul malgad tihti puudusid (foto 4). Näiteks Setumaa katuseharjade kohta on Ilmari Manninen kirjutanud: „Harja katmiseks tarvitatakse linakupraid (*kugara*) või sammalt. Mõlemale poole ripnevad paariviisi varesejalad [harjamalgad]. Viimastel aastakümnetel on hakatud harja kaitseks varesejalgade asemel tarvitama kiva ja liiva, vahel turbaid“ (Manninen 1925: 67). 1974. aastal ilmunud „Eesti talurahvaarhitektuur“ toob ära joonise, kus Põhja-Eesti ja saared on märgitud harjamalkade ning kogu Lõuna-Eesti lamedate kividega kaetud katuseharjade piirkonnana (Tihase 2007: 75). Viitega Saarde kihelkonna etnograafilisele kirjeldusele ERM EA 37 mainitakse samas haruldase juhusena lahendust, kus harjale asetatud öle- või linasasi kinnitati kahele poole piki harja asetatud lattidega (Tihase 2007: 73, ERM EJ 108:21).

Eesti Rahva Muuseumi (ERM) etnograafiliste jooniste kogus leidub Teise maailmasõja eelsest ajast 255 roo- või õlgkatusega hoone joonist. Neist on 152 juhul katuseharjad kindlustatud malkadega ja 26 juhul kividega. Lisaks on 21 katusel näha harjaga paralleelne latt ning ühel hoonel on üle harja kinnitatud ölekubud. Ülejäänud hoonete katuseharjad on malkadeta. Võimalik, et nende puhul kinnitati õled lati alla.

Foto 2. Nälgu talu Kivilõppe külas Tarvastu vallas Viljandimaal. Talu asub umbes 10 km kaugusel Ritsu popsitalust. Mõlemal katusel on näha üle harja kinnitatud ölekubud.

Foto Johannes Pääsuke, 1912. ERM Fk 213:121.

Otsinguala tervele Eestile laiendades leiti Lõuna-Eestist veel 12 fotot sarnase lahendusega katuseharjadest. Ritsu rehetarele lähimaks näiteks on Ilmar Linnati poolt 1949. aastal pildistatud Lauri talu kuur (ERM Fk 1141:13) ja laut (ERM Fk 1141:15) Võrtsjärve vastaskaldal Rannu kihelkonnas Unikülas. Sama fotograafi tööde hulgas leidub Rannu kihelkonnast kokku viie õlgkatuse fotosid, kuid neist kahe seisukord on nii kehv, et katusehari praktiliselt puudub ning vaid ühel fotol on näha põhku kinni hoidvad harjamalgad. Võrtsjärvest kaugemale jäävaid näiteid ölekubudega harjadest õnnestus leida Kursi, Rõuge, Urvaste, Võnnu, Räpina kihelkondadest ja Setumaalt. Lisaks on arhitekt Harald Sultson 1926. aastal tudengina ERM-i välitöödel osaledes teinud joonise Kääpa küla Hiire talu rehemajast (ERM EJ 30:1), mille harjal ja poollagunenud katusel on näha lati külge seotud kubud. Joonis on seotud etnograafilises arhiivis oleva Räpina ja Põlva piirkondade andmete kokkuvõttega (ERM EA 14:2), kuid kahjuks ei ole selles Hiire talu ja selle katust kirjeldatud.

Kõikide nende katuste ühiseks jooneks on harjamalkade puudumine. Fotode suurendamisel on näha latt, mille alla on seotud üle harja murtud öled ning lati peale on siduste kaitseks kinnitatud ölekubu. Lisaks leidub 1907. aastal ilmunud raamatus „Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten“ kaks

Foto 3. Matsimärdi talu Kivilõppe külas. Talu asub umbes 11 km kaugusel Ritsu popspitalust. Ka sellel pildil on näha katuseharjal olevad õlekubud.
Foto Johannes Pääsuke, 1912. ERM Fk 213:112.

illustratsiooni (Bielenstein 1907: 121, Bielenstein 1907: 89), millel kujutatud hoonetel on näha kubusid. Sedalaadi katuseharja on kirjeldatud Saksamaal ilmunud kirjanduses. Õlekubude läbimõõt on umbes 15 cm ja nende omavaheline kaugus 40 cm (Schattke 1992: 182).

Siiski tundub, et õlgkatuste harjalahendused on ajalooliselt olnud palju mitmekesisemad, kui üksikud kirjapandud katked eeldada lubavad. Taluarhitektuuri asus ERM dokumenteerima alles 1920. aastate alguses, tõsisemalt kümnendi keskel (Viires 1960: 107). Selleks ajaks olid õlgkatused, mille eluiga on 30–40 aastat (Viires 1962: 115), Lõuna-Eestis juba suuresti puitkatuste poolt kõrvale tõrjutud (Viires 1962: 113). Võib arvata, et värskest ehitatud katuseid etnograafiliste kirjelduste koostajad Lõuna-Eestis ei kohanud ning töövõtted pandi kirja vahendajate kaudu, mitte otse meistrite suust.

Tõenäoliselt saab alates 2025. aasta sügisest Eesti Vabaõhumuuseumis näha Ritsu rehemaja, mille katuseharja katavad malkade asemel kubud. Ehkki võimalus, et Eesti kontekstis on tegemist haruldase lahendusega, pole täiesti välistatud, leidub sellise harjalahenduse näiteid eri piirkondadest, mis lubab eeldada selle laiemat levikut.

Foto 4. Mudare talu Abjas. Katuseharja kattev materjal on kinnitatud lati alla.
Foto Ilmari Manninen, 1925. ERM Fk 451:20.

Allikad

Tihase, Karl 2007 [1974]. *Eesti talurahvaarhitektuur*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.

Manninen, Ilmari 1925. Setude ehitused. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 1*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 53–88.

Viies, Ants 1960. Eesti taluehitiste uurimisest. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 18*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 105–127.

Viies, Ants 1962. Materjale Eesti taluelamute arenemisest XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algupoolel. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 17*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 99–123.

Bielenstein, August Johann Gottfried 1907. *Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, ersten Teil*. St. Petersburg: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Schattke, Walter 1992 [1981]. Das Reetdach. Natürliches Wohnen unter sanftem Dach–von der Urzeit bis heute. Christians Verlag in Boyens Buchverlag.

Arhiiviallikad

Eesti Vabaõhumuuseumi etnograafiline arhiiv

EVM EA 43 – Troska, Gea 1966. Ritsu talu rehielamu asukohaga Tinnikuru küla Paistu kihelkond.

Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv

ERM EA 14:2 – Sultson, Harald 1926. Arhitektuuriuurijate vanavara uurimisandmete kokkuvõte.

ERM EA 16 – Kõrv, Aili 1931. Teatmematerjali Põhja-Viljandimaalt.

ERM EA 37:1 – Järvesoo, Aino 1938–1939.
Saarde kihelkonna etnograafiline kirjeldus.

**Eesti Rahva Muuseumi
etnograafiliste jooniste kogu**

ERM EJ 30:1 – Sultson, Harald 1926. Hiire talu,
elumaja.

ERM EJ 108:21 – Peerand, Sulev 1938. Kõrbe-
teeäärse talu, ait.

ERM EJ 256:6 – Viires, Ants 1962. Õlgkatustega
maaelamute protsent Eesti- ja Liivimaal 1881.a.:
levikukaart

ERM EJ 256:7 – Viires, Ants 1962. Õlg- ja
rookatustega maaelamute protsent Eestis 1922.a.:
levikukaart

Eesti Rahva Muuseumi fotokogu

ERM Fk 213:105; ERM Fk 213:106; ERM Fk
213:121; ERM Fk 213:112; ERM Fk 451:20; ERM
Fk 1141:13; ERM Fk 1141:15

Kadi Jentson (s 1983) on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemias Muinsuskaitse ja konserveerimise eriala (2009). Alates 2022. aastast töötab Eesti Vabaõhumuuseumis koguhoidja ja 2024. aastast teadur-koguhoidjana, tegeledes peamiselt museaalhoonetega.

Foto erakogust

Renovation Plans for the Ritsu Barn-dwelling Roof Ridge at the Estonian Open Air Museum

Abstract

At the beginning of 2025 the issue of the renovation of the Ritsu barn-dwelling roof ridge was raised at the Estonian Open Air Museum. The building, which now stands at the edge of the forest, was brought to the museum from Tinnikuru village near Lake Võrtsjärv.

The Estonian Open Air Museum has an ethnographic description of the dwelling – EVM EA 43, originally compiled by Gea Troska – that includes a description of its history and construction. This reveals the building was built in the 1860s. The restoration of the Ritsu barn-dwelling kept this in mind, leaving out the chimney and – as a later addition to the original building – attached stable. When brought to the museum in 1966, the Ritsu barn-dwelling had a shingle roof, dated to 1938. Prior to that the roof was thatched, but no information as to what exactly it looked like exists now. The first place to look for examples is MUIS, where searches were carried out by both region and photographer. The limit set for the search was 1960, as the number of photographs increases considerably from there on and the likelihood of finding photographs depicting surviving thatched roof examples is minimal. The Estonian National Museum's collection of ethnographic drawings was reviewed, with the limit set to 1940, as well as some ethnographic descriptions from south Estonia. Unfortunately, no photographs or drawings of thatched roofs were found for Paistu parish. As no examples were found for Ritsu's roof in Paistu, the geographically and chronologically closest examples are photographs taken by Johannes Pääsuke in 1912 near Tarvastu.

A nationwide search discovered 12 more photos of roof ridges of a similar design in south Estonia. Examples closest to Ritsu are photos taken by Ilmar Linnat in 1949 on the other side of Lake Võrtsjärv, in Uniküla in Rannu parish. Other examples were found farther from Lake Võrtsjärv, in the parishes of Kursi, Rõuge, Urvaste, Võnnu, Räpina and Setumaa. In addition, as a student, architect Harald Sultson made a drawing of the barn-dwelling at Hiire farm in Kääpa village (ERM EJ 30:1) during ERM's fieldwork in 1926, depicting bundles of straw tied to rods on the ridge and the derelict roof of the building.

A common feature to all these roofs is the absence of wooden strengthening for the ridge. Zooming in on the photos, a rod can be seen with the straw that's broken over the ridge tied underneath, and a bundle of straw attached to the rod to protect the ties.

It is likely that from the autumn of 2025, the roof ridge of the Ritsu barn-dwelling in the Estonian Open Air Museum will be seen covered by these bundles of straw instead of the current wooden strengthening.